

První a druhá část.

Autor: Jiří Hejlek

První dojem, kterým naše civilizace od poloviny 18. století působí, je její racionalistický charakter. Ona taková je a zároveň není. Z původního dvojího rozumu – velmi zjednodušeně řečeno rozumu analytického a kalkulačického na straně jedné a rozumu receptivního, nazírajícího na straně druhé – uznalo osvícenství pouze ten první z nich a spojilo jej s analýzou empirických dat. Původnímu „intellectus“ bylo odebráno právo na poznání skutečnosti, tedy právo na pravdu. Intelkt byl vykázán do oblasti tajemství jakožto „pouhá“ intuice čili cosi mystického. Tak byla degradována převážná část dosavadního poznání, jak bylo předáváno tradicí. Protipólem zjednodušeného rozumu analyzujícího data se staly emoce v různých podobách, včetně původního intelektu, který se náhle stal iracionální „intuicí“. Takto ochuzený rozum je ve skutečnosti velmi labilní, dnes se zdá, že jej bude možné (na rozdíl od vlastního intelektu) nahradit tzv. umělou inteligencí. Proti ní se namítá, že sice „rozum“ nahradit může, nikoliv však emoce. Tato humanistická námitka se opírá o to, že redukcí rozumu na pouhé *ratio* se v novověku dostaly právě emoce do pozice podstaty lidství. V tomto smyslu je nová civilizace spíše emocionální než rozumová, zatímco středověk byl naopak věkem plného rozumu.

Už padla zmínka o tom, že se uvolnila vazba poznání a tradice. Její vehementní odvržení je velmi důležité. Nesmíme si ovšem zaměňovat tradici s mechanickým opakováním. Tradice je prostor pro uplatnění lidské tvořivosti. Je vnitřně rozrůzněná, pestrá a mnohdy vnitřně protikladná, a proto může fungovat jako inspirativní prostředí lidské činnosti. Novodobý rozum, tento slabý král osvícenské doby, zpočátku nařizoval, aby se ve všem začínalo bez tradice, od nového počátku. Musel se objevit nový princip kontinuity, který by nahradil

tradici zbavenou opory vyššího rozumu. Tímto principem je pokrok. Jakýkoliv lidský počin je hodnocen a zařazován do souvislosti světa ve vztahu k pokroku. Zatímco již byl zpochybněn tzv. pokrok společenský, zůstává jeho pevnou baštou věda a technika. Není zde místo, abych prokázal iluzornost i tohoto pokroku. Plné poznání této iluzornosti nás stejně teprve čeká. K vědě se ještě vrátíme.

Svorník každé civilizace – a v tom se shodují téměř všichni autoři – je její náboženství. Rousseau si ještě představoval, že půjde o tzv. „občanské“ náboženství. Jistou dobu se prosazovalo „přirozené“ náboženství, které bylo sebeklamem jeho hlasatelů. Redukce rozumu na analytické *ratio* ponechává člověku dvě možnosti, jak nahradit křesťanskou víru. Někteří lidé ve snaze navrátit se k původnímu intelektu jej zaměňují za jeho upadlou pseudomystickou formou a uchylují se k různým podobám esoteriky. Většina se však přimyká k oficiální nauce, jíž je od počátku naší civilizace některá z forem humanismu od humanizovaného křesťanství přes některé typy nacionalismu až ke komunistické ideologii. Dnes má zvláštní podobu ideologie lidských práv.

Zprostředkující úlohu mezi pokrokem a humanismem má věda a technika. Jde přitom o to, jaký význam a jaká hodnota jim jsou připisovány. Strhávají na sebe posvátný obdiv a úctu. Pro většinu lidí jsou čímsi tajemným a zároveň srozumitelným. Věda vytváří novodobou mytologii a technika je fetišizována, takže formuje lidem jakýsi sakrální prostor. Pro vědu a techniku platí jen to, co je měřitelné. Základní kategorií novověku je kvantita, zatímco evropský středověk vyznačovala kvalitativnost. I kvalitu se snaží osvícenská civilizace rozpustit v kvantitě. Geniální popis tohoto fenoménu podal před desítkami let Martin Heidegger ve svém pojednání *Die Zeit des Weltbildes*.

Technické fetiše lidé získávají v novodobých chrámech, jimiž jsou obchodní centra. Obchod a finančníctví jsou tím nejkonkrétnějším ztělesněním ducha naší civilizace. Právě ony byly u jejího zrodu a postupně vytvářely systém, který zřejmě povede i k jejímu zániku. Teprve v této civilizaci se všechno stalo zbožím a teprve v ní vznikl dějinný útvar, jemuž se koncem 18. století začalo říkat „společnost“. Společnost je čistě racionální agregací jednotlivců vytržených z tradičních vazeb a uspořádaných novým ekonomickým systémem, který známe jako kapitalismus. Je protikladem předchozího stavovského řádu, který není správné nazývat „společností“.

Jako druhý problém jsme si vytyčili otázku, zda se tato novověká civilizace objevila naráz, nebo postupně. Samozřejmě postupně. Tak totiž vznikly a vznikají všechny civilizace. U těch starých někdy podléháme klamu, že jde o náhlý vznik. To je způsobeno časovou vzdáleností a nedostatkem historických pramenů. Bylo třeba se o tomto problému zmínit, protože existuje opačný klam. Ten spočívá v představě, že vznikání je plynule kontinuální proces a že pouze naše libovůle jej člení do úseků. Není tomu tak. V dějinách se nacházejí zlomy, které ohraničují jednotlivé srozumitelné oblasti historického zkoumání, jak to formuloval Toynbee. Dochází k nim tak, že v nějaké zeměpisné oblasti dojde ke změně, která se pak šíří jako kruhy ve vodě, až vznikne celá nová civilizace. Nebudeme zkoumat jiné případy a soustředíme se na civilizaci naši.

Tak jsme se dostali ke třetímu bodu úvahy, který je nejzajímavější. Odkud se ta naše civilizace vzala? Dá se říci, že k nám připlula spolu se svým hospodářským systémem, s kapitalismem. Je zajímavé, že s jeho prvotními projevy v Itálii si tehdejší civilizace ještě dovedla poradit, ale od druhé poloviny 15. století, kdy se ve Flandrech rozmáhal obchod a zejména s ním spojené finančnictví (první burza) se kapitalistický proces stal nezadržitelným. S ním je záhy spojen vznik nové, dnes stále pevněji vládnoucí vrstvy, předchůdkyně dnešní globální plutokracie. Werner Sombart poukázal na zajímavou okolnost, že rozhodující podíl na její genezi měly průbojně menšiny, například hugenotští emigranti. Brzy nato přichází mohutný politický impuls, jímž je zvláštní, uměle a shora vyvolaná reformace v Anglii. Jeden současný anglický historik se vyjádřil, že Anglie se za vlády Jindřicha VIII. vzdálila od Evropy. Tento stav upevnila jeho dcera Alžběta I., která se zbavila hlavního konkurenta, Španělska, a z Anglie (mimo jiné i pomocí pirátství) učinila hlavní námořní velmoc, což bylo rozhodující nejen vojensky, ale také ekonomicky. Přesně 100 let po zničení španělského loďstva byl zrod nové civilizace zpečetěn spojením Anglie a Nizozemí, jediných dvou států, jež se vymkly z evropského systému, který se držel stavovského uspořádání a v ekonomice se bránil lichvě. Ideově dostává nová civilizace svůj výraz v osvícenském hnutí. Základní kámen k němu položil **John Locke**, na něhož ve Skotsku navázali **David Hume** a **Adam Smith** a který se stal inspiračním zdrojem všech francouzských osvícenců, počínaje **Voltairem**. První zemí, jež byla osvícenci přímo vytvořena, byly Spojené státy americké. Vzápětí po nich vyrvala osvícenská civilizace Evropě jejího nejvznešenějšího představitele, jímž byla Francie. Je jedním z mnoha paradoxů dějin, že právě úhlavní politický nepřítel Anglie, Napoleon Bonaparte, rozesel původem anglické osvícenství po celé Evropě a tím završil vznik nové civilizace.

Vzpomeňme si na myšlenky pokroku a měřitelnosti. Od napoleonských válek jsou rychlost a intenzita pokroku měřitelné podle zapojení jednotlivých států a národů do nového civilizačního systému. Záhy po jeho vzniku se připojuje další měřitelný ukazatel, jímž jsou technika a průmysl. Nejúčinnějším nástrojem dobývání zemí novou civilizací je průmyslová revoluce. V širším slova smyslu se hovoří o „modernizaci“, jejímž působením se ze zemí tzv. „zaostalých“ stávají země tzv. „vyspělé“. S hospodářským „pokrokem“ je spojena liberalizace politických systémů. Tyto dva procesy nejdou vždy přesně ruku v ruce, čímž vznikl velmi pestrý obraz civilizačního stavu evropských států. Zatímco některá území zůstávají na „nerozvinuté“ periferii naší civilizace, dochází od poloviny 19. století ke dvěma důležitým procesům. Některé části periferie chce „anglosaské centrum“ potlačit, utlumit a nedovolit vytvoření jejich konkurenceschopnosti, případně si je plně podrobit. To se týká zejména Ruska (krymská válka), severoamerické konfederace (občanská válka), Balkánu a také střední Evropy. Naproti tomu se objevují odbojná hnutí, která usilují o svržení vládnoucích sil této civilizace. **Právě v tomto kontextu je třeba pohlížet na různé typy socialismu 19. a 20. století i na meziválečná hnutí parasocialistického a antiliberalního rázu, jako byly fašismus, autoritativní nacionalismus a stavovsko-křesťanská hnutí.** Po bouřlivé první polovině 20. století přišlo zklidnění v jeho druhé polovině. Vytvoření východního bloku bylo jen krátkou peripetií a důsledně vzato pouze posílilo existující civilizaci. Ta se nyní patrně nachází na vrcholu svých sil a usiluje o globální nadvládu. Zároveň ztrácí vnitřní stabilitu a jeví známky úpadku.

Popsaná civilizace často nazývá sebe samu civilizací západní neboli Západem. Toto označení bylo posíleno rozdělením na západní a východní blok v letech 1945–1990. Zejména pod tímto vlivem se u nás stále omílá, že my přece také k tomuto Západu patříme: nejsme sice úplně „zaostalí“, ale přece jen nám něco schází k tomu, abychom mohli být změřeni a prohlášeni za „vyspělé“. Především se zamysleme nad výrazy Západ, západní civilizace. Na začátku jsme si povšimli důležité události, jíž byly řecko-perské války. Dá se říci, že to bylo poprvé, kdy se objevilo dělení na Západ a Východ, přičemž Západ jsme MY a Východ jsou ONI, civilizace versus barbaři. Z toho je vidět, jak stará věc je propaganda. Perská civilizace byla tehdy velmi silná a nesmírně kulturně podnětná. Když o jedno a půl století později dobyl Řek Alexandr Veliký Persii, sklonil se před touto úžasnou civilizací. Po ovládnutí Středomoří římskou říší se některá Alexandrem pokořená území stala součástí říše a po jejím rozdělení základem její východní části. Takto vznikl nejznámější protiklad Západ versus Východ ve starších dějinách. Jak známo, jeho pokračováním bylo první velké schizma křesťanství. Evropská pýcha a pocit nadřazenosti se projevil ještě více, když Východ padl za oběť islámu. Dále zesílily, když si Turci podmanili Balkán a Tataři Rusko. Rusko sice během čtvrt tisíciletí své jho setřásl, ale úsvit nové civilizace zastihl Balkán ještě pod tureckým jhem. Teprve postupně se prosazuje reconquista Balkánu a končí až Velkou válkou.

Západoevropští myslitelé používají výrazy „Západ“ a „západní“ pro právě načrtnutou kontinuitu dějin od starých Řeků po dnešek. Spengler od Západu oddělil řecko-římský starověk jako zvláštní antickou civilizaci. Jestliže přistoupíme na další rozdělení, nemá smysl nazývat jak středověkou, tak novověkou civilizaci stejným jménem. Navíc se ukázalo, že termín „Západ“ je ideologicky přetížený. Přesto má nějaký význam. Domnívám se, že Západ není jménem jedné z civilizací, nýbrž je pojmenováním civilizačního prostoru, v němž se časově střídají jednotlivé civilizační útvary, které na sebe navazují sdílením tradic. Je to podobný civilizační prostor, jako jsou Blízký východ nebo Indie.

V této souvislosti zbývá zamyslet se nad naším místem ve zkoumané civilizaci. Patříme na Západ, nebo ne? Na to jsou možné dvě až tři odpovědi. Z hlediska civilizačního prostoru na Západ jednoznačně patříme. Můžeme být hrdi na svou středověkou minulost. Co se týče současné vládnoucí novověké civilizace, jsme její součástí, ale nacházíme se na její periférii. Vládnoucí národy s námi nepočítají, míra naší „vyspělosti“ byla odhadnuta velmi nízko a nemůžeme čekat, že se to zlepší. Tedy „k“ Západu patříme, ale je otázka, zda patříme „na“ Západ. Už habsburská monarchie byla naprosto přehlížena. Když Auguste Comte fantazíroval ve 30. a 40. letech 19. století o sdružení evropských států, nevzal Rakousko vůbec v úvahu. A o českých zemích nevěděl v Evropě už vůbec nikdo. Budme proto střízliví a zároveň hrdí.

Pátá a poslední otázka se týká pojmenování civilizací, pro něž jsem dosud používal pracovní názvy „středověká“ a „novověká“. Možná to mohlo být matoucí, ale teprve po uvedení všech skutečností můžeme tento problém vyřešit. Novověká civilizace vznikla v západní Evropě blízko Atlantického oceánu, v Anglii a v Nizozemí. Rozšířila se záhy přes oceán do severní Ameriky a pak prostřednictvím atlantické Francie do Evropy. Je tedy nasnadě nazývat tuto civilizaci atlantickou. Ona také bývá označována jako euroatlantická. To není správné. Za prvé do ní nepatří plnohodnotně země ve středu, na východě a na jihu Evropy. Pouze státy blízko Atlantiku se na ní podílejí zcela. Za druhé z ní vymizel zásadní evropský tmel, a to je

křesťanství. Evropa bez křesťanství prostě nemůže být evropská. A za třetí se dnes ukazuje, že Evropu v masivním měřítku „válcuje“ anglosaský element, který je v atlantické civilizaci naprostým hegemonem, zatímco ve středověku hrál podružnou roli. Anglosaská Evropa nemůže být evropská. Evropská byla bezesporu právě předchozí civilizace středověká, jež se táhla od Lisabonu až za Moskvu. Proto je správně nazývat onu středověkou křesťanskou a celoevropskou civilizaci, kterou známe od Merovejců do poloviny 18. století, civilizací EVROPSKOU. A užití slova „evropská“ v této souvislosti je dodatečným důvodem, proč z pojmenování současné civilizace vynechat neblahé slůvko „euro“ a nazývat ji jednoduše ATLANTICKOU. Vrátime-li se na základě učiněných rozlišení k problému naší příslušnosti k tzv. západu, můžeme konstatovat, že patříme do západního civilizačního prostoru a že jsme se sice stali dobytým územím atlantické civilizace, ale hrajeme v ní nedůstojnou úlohu. Civilizace, v níž žijeme, tedy rozhodně není ani křesťanská, ani nadále evropská. Přitom je usměrňována náhražkovou religii, jíž je ateistický humanismus autonomních lidských práv, nadřazených Stvoření. Vytváří způsob života, který bychom nejen neměli hájit, ale měli bychom se ho co nejdříve zbavit. To znamená odplout pryč od potápějící se Atlantidy.

Ano, v sousloví „atlantická civilizace“ zaznívá název bájně Atlantidy. Je to další důvod k vynechání onoho „euro“ v pojmenování civilizace. Co nám dnes Platón říká tímto mýtem? Naslouchejme mu spíše jako jistému proroctví o vzdálené budoucnosti, jež se právě nám přibližuje. Proroctví o báječné zemi v Atlantiku, která je mocná, bohatá a plná luxusu. A náhle přijde katastrofa, ona se nenávratně potopí a my – snad poučení – hledíme na širé moře...